

■ УДК 75.03-7.038:7.041.5-055.2

В. О. Чебан, аспірант, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОЧОГО ОБРАЗУ В ПОРТРЕТАХ ВИДАТНИХ МАЙСТРІВ ЕПОХИ МОДЕРНУ

Розглядаються особливості жіночого образу на прикладах українських, польських, західних майстрів епохи модерну. Особливу увагу приділено застосуванню композиційних схем, символічних прийомів і колористичних побудов картин, використаних художниками-модерністами. Охарактеризовано основні жіночі образи епохи модерну, у яких криється тонка грань між жіночністю і прихованим естетичним еротизмом, що було головною ознакою всієї історичної епохи.

Ключові слова: стиль модерн, жінка-символ, мистецтво, жіночий образ, культура.

В. А. Чебан, аспирант, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев

ОСОБЕННОСТИ ЖЕНСКОГО ОБРАЗА В ПОРТРЕТАХ ВЫДАЮЩИХСЯ МАСТЕРОВ ЭПОХИ МОДЕРНА

Рассматриваются особенности женского образа на примерах украинских, польских, западных мастеров эпохи модерна. Особое внимание уделено применению композиционных схем, символических приемов и колористических построений картин, которые были использованы художниками-модернистами. Охарактеризованы основные женские образы эпохи модерн, в которых скрывается тонкая грань между женственностью и скрытым эстетическим эротизмом, что было главным признаком всей исторической эпохи.

Ключевые слова: стиль модерн, женщина-символ, искусство, женский образ, культура.

V. O. Cheban, postgraduate student, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

THE FEATURES OF FEMALE IMAGE IN THE PORTRAITS OF OUTSTANDING MASTERS OF THE ART NOUVEAU PERIOD

The paper considers the features of a female image via examples of Ukrainian, Polish, western masters of the Art Nouveau period. Particular attention is paid to the use of composite schemes, symbolic techniques and colour schemes of paintings, which were used by modernist artists. The article characterizes the main female images of the Art Nouveau period, in which the fine line between femininity and hidden aesthetic eroticism is concealed, which was the distinguishing feature of the whole historical epoch.

Keywords: modernist style, woman-symbol, art, female image, culture.

Постановка проблеми. В останні десятиліття культура межі ХІХ–ХХ ст. і недооцінений суперечливий стиль модерну викликають значний інтерес, що пов'язано зі співзвучністю цього періоду сучасним процесам зміни світоглядних орієнтирів. У вітчизняній і європейській культурах інтерес до модерну пов'язаний з необхідністю реабілітації та переоцінки його ролі в загальній панорамі мистецтва ХХ ст. Одна з причин актуалізації мистецтва модерну полягає в тому, що центральне місце в ньому посідає жіночий образ [1, с. 13]. Проблема «жінка й суспільство» є достатньо складною, багатоаспектною та багато в чому дискусійною. Зі сфери суспільно-політичної практики вона перемістилась у сферу науково-теоретичних досліджень філософів, соціологів, істориків, культурологів, економістів, юристів. Водночас наукового осмислення ця проблема в сучасній науці набула лише в останні роки. У цьому аспекті необхідно звернутися до культурної та мистецької спадщини ХІХ–ХХ ст., коли проблеми статі обговорювалися надзвичайно активно. Кожен художник уважав за необхідне внести щось своє в загальну культуру та мистецтво. Цей стиль змінив композиції, колорит, які вплинули безпосередньо на саме зображення картин. Зазнав змін і жіночий портрет, який трансформувався в жіночий образ і почав наслідувати чоловічий дух, риси чоловічого характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до модерну посилювався наприкінці 1970-х рр. на новому рівні, оскільки виникла необхідність об'єктивного усвідомлення спадщини модерну. Крім Є. І. Кириченко, цей стиль досліджували російські вчені-історики: Є. А. Борисова, В. С. Горюнов, М.С.Тублі, Т. П. Каждан, В. В. Кирилов і його син В. В. Кирилов, В.Г.Лісовський, Б. М. Кириков, С. С. Лешоко, О. Б. Ушакова, М. В. Нащокіна, О. В. Орельська, Д. В. Сараб'янов і Г. Ю. Стернін, котрі вивчали модерн Західної Європи.

Загальний огляд та аналіз вітчизняних праць з мистецтвознавства формують бачення про модерн, здебільшого В. Чепелик у розвідці «Український архітектурний модерн» знаходить відомості про знищені зразки УАМ початку ХХ ст., особисті матеріали мистецтвознавців і архітекторів, котрі створили архітектуру тієї доби, спілкується з ними (С. А. Таранушенко, В. К. Троценко); їздить по Україні в пошуку забутих об'єктів, здійснює їх обміри, турбується про їх збереження, опрацьовує отриманий багатий матеріал.

Ю. Бірюльов, Г. Меднікова, Ю. Івашко в статті «Досвід теоретичного дослідження архітектури й живопису стилю модерн» проаналізували історичні розвідки з модерну в різних країнах, внесок учених, виявили немало малодосліджених питань.

Модерн в Україні та за кордоном розглядали різні вчені, зокрема:

– культурологічні, естетичні, художні проблеми європейського модерну, модерн як самотутнє явище: Ф. Шмаленбах, Р. Шмуцлер, М. Реймс, М. Певзнер, В. Гофман, Г. Ю. Стернін, О. А. Борисова, В. Г. Лісовський, В. С. Горюнов, М. П. Тублі;

– причини виникнення, специфіку прояву, стильову своєрідність, періодизацію, композиційні принципи модерну, новаторство, зв'язок між осередками різних країн: Г. Ю. Стернін, О. А. Борисова, Є. І. Кириченко, Д. В. Сараб'янов, В. Г. Лісовський, В. В. Кирилов, М. В. Нащокіна, О. В. Орельська, С. Гроса, С. С. Лешошко, О. Б. Ушакова, Г. А. Пархоменко;

– впливи зовнішніх факторів і внутрішньостильових процесів, зв'язок модерну з іншими стилями: Г. Ю. Стернін, О. А. Борисова, В. Г. Лісовський, В. С. Горюнов, М. П. Тублі, О. В. Орельська, Г. А. Пархоменко;

– історичні описи об'єктів модерну, біографії архітекторів, котрі працювали в модерні, — В. Г. Лісовський, Б. М. Кіриков, С. С. Лешошко, О. Б. Ушакова, М. В. Нащокіна, Д. В. Малаков, О. М. Друг, О. П. Сердюк, Г. С. Духовичний, Т. В. Скібіцька, Г. А. Пархоменко;

– вивчення й популяризацію національної специфіки модерну в Україні (українського модерну): Д. П. Галаган, Л. М. Жемчужников, О. Г. Сластюн, Г. К. Лукомський, В. Г. Кричевський, К. В. Шероцький, Є. Н. Сердюк, К. М. Жуков, Д. М. Дяченко, М. Г. Філянський, С. П. Тимошенко, І. І. Труш, В. К. Троценко, Д. В. Антонович, І. І. Левинський, В. Є. Ясієвич, В. В. Чепелик, Г. С. Духовичний, Т. В. Скібіцька, В. В. Вечерський, В. Ф. Отченашко;

– регіональну специфіку модерну України — Ю. С. Бірюльов, В. В. Кодін, С. В. Біленков, Л. К. Поліщук, М. М. Стакян;

– причини виникнення модерну в Україні в контексті історичної ситуації в країні наприкінці XIX — початку XX ст. і впливів зовнішніх чинників — В. Є. Ясієвич, О. П. Сердюк, Г. С. Духовичний, Т. В. Скібіцька, Ю. С. Бірюльов, С. В. Біленкова, Л. К. Поліщук, М. М. Стакян.

Польський модерн досліджували В. Ющак (Juszczak W.) і М. Валліс (Wallis M.), К. Вика (Wyka K.).

У той час виникли нові типи жінок у російському образотворчому мистецтві: російських садибних руїн Борисова-Мусатова, цнотливі христові наречені Нестерова, дикі малявинські баби й декоративно прекрасні купчихи Кустодієва змінили академічних італійок з тамбурином, українок біля тину та революціонерок. Жіночий образ у живопису європейських майстрів донині досліджений недостатньо, що зумовило актуальність питання й розгляд цієї тематики в контексті загальноєвропейської культури. Доцільно проаналізувати, яким чином

сформувався жіночий образ у мистецтві доби модерн, яких концепцій дотримували художники-модерністи на межі XIX–XX ст., що вплинуло на зміни жіночого образу.

Мета статті — виявити, що змусило майстрів змінити жіночий образ у портретах того часу, проаналізувати особливості жіночих портретів українських, польських, західних майстрів епохи модерну, визначити вплив символізму на формування жіночого образу, дослідити, які функції виконував жіночий образ в Україні та західних країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У стилі модерн головний образ людини повністю передається жіночою темою. Жіночий образ у модерні стає ключовим, естетично привабливим, а вигини жіночого тіла співзвучні з лініями модерну. Модерн створює універсальний тип жіночої вроди.

Жінка в модерні сприймається передусім як утілення краси, найвищої мети мистецтва, жінка в усій мінливості її станів — коли вона може бути й дівчинкою, і жінкою, і матір'ю. Жінка, яка може бути і святою, і блудницею. Жінка у вічному стані переходу. Чиста вітаїстична енергія на протигагу розумному, раціональному чоловічому началу. У загальноєвропейському модерні існувало дві грані жіночого образу: демонічна й ангельська, дві іпостасі: жінка реальна та жінка-символ [3].

Зазвичай, форма залишається жіночою, але зміст наповнюється чоловічим духом. У цей період створено узагальнений тип жінки-дівчинки без віку з наївними очима й тілом жінки. Цей тип стилю модерн розроблено в результаті стилістичних інтерпретацій Альфонса Мухи. Струнка молода жінка, тонка шия та пишне розпущене волосся стають «візитівкою» цього стилю. Основним принципом розробки такого образу була стилізація. Усе базувалося на одному формотворчому началі. Жінки зображені художником з любов'ю (недарма практично в усіх роботах майстра їм приділено головну увагу. Тому Муху й називали «співачом жіночої краси». Дівчина в нього — прекрасне ніжне створіння, замріяна, тендітна, граційна. Її фігура ніби невагома й «витає в хмарах» (так легко виглядають її голі ніжки). Вона літає, як метелик над світом, у легкій шовковій напівпрозорій сукні, з квітами на довгому волоссі (можна навіть порівняти з лісовою феєю або морською німфою). Причому фігура дівчини динамічна практично скрізь, про це свідчать сукня й волосся, що розвивається в різні сторони [9, с. 106].

Яскравий образ жінки представлено в картині польського майстра Юзефа Мегоффера «Співачка». На полотні художника жінку зображено на тлі декоративної завіси, за якою видно присутніх за кулісами,

зокрема сестру актриси й самого Меґоффера. «Родзинкою» в образі жінки є ніжна шаль, яка виокремлює фігуру співачки та хвилястими лініями підкреслює її позу. «Співачка» показана перед завісою в повен зріст у природній позі з букетом квітів у руках. Вона ніби об'єднує впливи мистецтва Мане та Уїстлера, перероблені, проте, на власний розсуд. Візерунчасту завісу можна сприймати двоїсто: з одного боку, вона може бути прообразом букетів квітів, якими нагороджують артистів, з іншого — це своєрідний захист моделі від усього світу. Ця картина зацікавлює висвітленим колоритом, щільною фактурою, візерунчастістю загального рішення.

У «Портреті дружини з парасолькою» композиція кругова, її розмежовує горизонтальна лінія ручки парасольки, яка і є серединою площини картини. Розвиток зеленого кольору починається знизу та триває в русі парасольки, підкреслюючи кругову композицію. Портрет перебуває в золотому перетині, а рука моделі врівноважує композиційний центр. Спрацьовує контраст темного силуету одягу, який повторюється в шпильці на волоссі й темних плямах очей, а також обідок парасольки, який підтримує фігуру, щоб та не «зісковзнула» вниз. Чорний фон парасольки підкреслюється рудим кольором волосся й відблиском червоного на обличчі та руці.

Українські художники намагалися власноруч збудувати нову гармонію, яку відтворювали по-новому, долаючи всі етапи, починаючи від безпосереднього малюнка примітива та яскравості дитячого сприйняття кольору. У європейському мистецтві виникали нові імена. Михайло Мороз на портреті «Гуцулка» зображує жінку зі значним темпераментом, сильну духом, з домінуючим вітальним початком, жінку, сповнену енергією живописної свободи.

В Англії образ жінки визначив стиль модерн. Відома історія про те, як засновник стилю Вільям Морріс змалював портрет дружини Джейн «Королева Гвіневра». Портрети створювалися як середовище, єдино придатне для існування екстравагантної жінки оригінальної зовнішності, що становлять з нею особливі єдність і цілісність. Молоді англійські художники, втілюючи свій ідеал, прагнули таким чином досягти тотожності жінки та її оточення. Власне життя художника, його реальні людські зв'язки починали певним чином залежати від предметного оточення. Нова стильова система базувалася на єдиному принципі, основою якого був образ жінки.

Характерною особливістю картини Франца фон Штука, німецького живописця, «Портрет Мері в червоному капелюсі» є наявність округлених і водночас ламаних ліній. З одного боку, вона здається академічною, реалістичною. Проте фон зеленуватий з темними плямами одягу

героїв, які розкривають внутрішній світ моделі. Червоний капелюх створює центральна колірна пляма. Темне вбрання підкреслює соціальну значущість моделі, її високий статус, є улюбленим прийомом модерну. Обличчя дівчини, зокрема відсутність посмішки, — це чітка лінія, що символізує впевненість, рішучість [6].

У пластиці модерну, його лініях багато жіночного. Стихійна свобода форм і їх внутрішній зв'язок з природою, підкреслена чутливість — це і багато іншого передають жіночий характер. На елементарному рівні ознаки стилю використовувалися в жіночому образі через одяг, лінію силуету. Образ жінки модерну створювався не лише через лінію модної сукні й особливий дизайн аксесуарів, а, насамперед, за допомогою фігури, яка в різних ракурсах нагадує про серпантинате — основну лінію модерну.

Якщо визначити різновиди жіночих образів епохи модерн, то основними є такі:

- образ витонченої світської дами;
- образ жінки-борця за право жінки брати участь у виборах, обирати для себе будь-яку професію й носити чоловічий костюм;
- дама, схожа з ніжною й прекрасною квіткою, яка колишеться на тоненькій ніжці під дією легкого вітерцю й має гармонійне завершення у вигляді розкішного та дивного бутону;
- оголені натури, що вказують на значення жінки та її сексуальності як мотиву для діячів образотворчого мистецтва;
- обличчя, схожі на богинь, у яких простежувались страх перед суспільством і водночас кричущий еротизм.

Під час розгляду питання жіночих образів в Україні епохи модерн в цій статті виокремлено два основні типи жіночих зображень в європейському мистецтві означеного періоду. Для позначення першого типу жіночих портретів використовуватимемо визначення «елегантний». Другий тип — декоративний, що перетворює жіночий образ на елемент декору. Зазвичай, другий тип яскраво проявляється в графіці, рекламі, архітектурі. Якщо говорити про жіночий образ як об'єкт мистецтва, точці, на якій фокусується погляд художника, то сприйняття його можна поділити на два напрями, що можуть перетнутися. Перший — нівелює жіночий образ до рівня будь-якого іншого об'єкта зображення, наприклад, букета квітів чи яблука. У цьому сенсі жіночий образ рівнозначний букетові, оскільки обидва вони є об'єктом для зображення й однаково гідні цього. Об'єкт мистецтва, роль якого відіграє жіночий образ, є певним інструментом для створення художнього середовища, і в цьому трактуванні смислового або психологічного навантаження не несе. Жіночий образ стає знаком чи емблемою

чогось — це напрям, що розвивався від «плакатних» образів. Другий напрям — жіночий образ як мотив мистецтва, тобто сам твір, сюжет, а не інструмент сюжету. У цьому полягає немало інших характеристик і, передусім, психологізм. Якщо жіночий образ — це сюжет, то цей сюжет має бути розробленим, у нього є своя історія: минуле, сьогодні, майбутнє [10, с. 179].

Багато зображень жіночого образу на прикладах українських, польських, західних майстрів епохи модерну є роздумами про сенс життя, швидкоплинність часу, зміну та фізичну красу, призначення жінки. На портретах вони зображують своїх сучасниць у природному вигляді, але їх одяг і фон, на якому вони зображені, перетворений на казковий і дивовижний світ, «зітканий» зі світла, води, повітря й живої природи. Майстри епохи модерн зображували жінок стилю модерну в чітких і виразних формах, що легко запам'ятовує навіть недосвідчений глядач. Завдяки чистоті вираження стилю їх творчість можна назвати унікальним явищем в історії живопису модерну.

Пошуки жіночого ідеалу супроводжуються й полемікою щодо ідеалу, який існував наприкінці XIX ст. Мода на простих, справжніх жінок, котрі повинні були втілювати весь народ і конкретний образ жінки, на межі століть зникає. Пафос простоти і природності поступається естетиці та споглядальності. Жінка повинна бути прекрасною й загадковою — лише в такому разі вона жінка.

Висновки. У контексті активного розвитку мистецтва та перетворень, які відбувалися в Європі на початку XX ст., європейське мистецтво почало змінюватися в напрямі імпресіонізму, декаданства, символізму. Виникало відчуття, що межа двох століть (XIX–XX ст.) порушила класичні традиції в мистецтві, особливо в образотворчому. Розпочалися експерименти в кожній майстерні митця. Кожен художник вважав за необхідне привнести щось нове в загальну культуру та мистецтво. Особливістю модерну є тяжіння до класичного стилю мистецтва з імпресіоністським ухилом. Причиною для змін у жіночому образі на прикладах українських, польських, західних майстрів епохи модерну послуговували процеси, які відбулися в загальноєвропейській культурі.

Серед загальноприйнятих стилістичних особливостей модерну західні майстри використовують хвилясті лінії, рослинний орнамент. Можна виокремити основні різновиди жіночих образів епохи модерну: образ витонченої світської дами, образ жінки-борця за права жінок, обличчя, схожі на богинь тощо. Існувало два типи жіночих зображень в європейському та українському стилі модерну: елегантний, витончений та декоративний.

Підсумовуючи, можна зазначити: майже в кожному жіночому портреті помітний вплив символізму, завдяки чому вони є оригінальними та унікальними.

Надалі розглянемо питання, що стосуються особливостей жіночого образу в архітектурі або графіці майстрів епохи модерну, на рекламних плакатах, специфіки жіночих образів епохи модерн.

Список використаних джерел

1. Баешко Л. С., Гордиенко А. Н. / Гордиенко А. Н.; под ред. О. В. Перзашкевича // Энциклопедия символов. — М. : Эксмо, 2007. — 304 с.
2. Большая советская энциклопедия. — М., 1954. — Т. 28. — 264 с.
3. Буткевич Л. М. История орнамента : учеб. пособ. / Л. М. Буткевич. — М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2008. — 267 с.
4. Габриель-Фар-Беккер. Искусство модерна / Габриель-Фар-Беккер. — Koenemann, 2000. — 425 с.
5. Каретникова И., Степанян Н., Стародубова В. / Как смотреть и понимать произведения искусств / И. Каретникова, Н. Степанян., В. Стародубова. — М. : Знание, 1964. — 80 с.
6. Мидан Ж-П. Модерн. Франция. / Мидан Ж-П. — М. : Магма, 1999. — 174 с.
7. Полевой В. П. // Популярная художественная энциклопедия: Архитектура, живопись, скульптура, графика, ДПИ. — М. : Советская энциклопедия, книга II. — А-Л, 1986. — 432 с.
8. Сарабьянов Д. В. Модерн / Д. В. Сарабьянов. — М. : Галарт, 2001. — 344 с.
9. Сарабьянов Д. В. Стиль модерн / Сарабьянов Д. В. — М. : Искусство, 1989. — 243 с.
10. Wallis M. Secesja. — Warszawa : Arkady, 1974. — С. 200.

References

1. Bayeshko L. S., Gordiyenko A. N. / Gordiyenko A. N.; pod red. O. V. Perzashkevicha // Entsiklopediya simbolov. — M. : Eksmo, 2007. — 304 s.
2. Bolshaya sovetskaya entsiklopediya. — M., 1954. — T. 28. — 264 s.
3. Butkevich L. M. Istoriya ornamenta : ucheb. posob. / L. M. Butkevich. — M. : Gumanit. izd. tsentr VLADOS, 2008. — 267 s.
4. Gabriele Fahr-Becker. Iskusstvo moderna / Gabriele Fahr-Becker. — Konemann, 2000. — 425 s.
5. Karetnikova I., Stepanyan N., Starodubova V. / Kak smotret i ponimat proizvedeniya iskusstv / I. Karetnikova, N. Stepanyan, V. Starodubova. — M. : Znaniye, 1964. — 80 s.
6. Midant Jean-Paul. Modern. France. / Jean-Paul Midant. — M. : Magma, 1999. — 174 s.
7. Poleyov V. P. // Populyarnaya khudozhestvennaya entsiklopediya: Arkhitektura, zhivopis, skulptura, grafika, DPI. — M. : Sovetskaya entsiklopediya, kniga II. — A-L, 1986. — 432 s.

8. Sarabianov D. V. *Modern* / D. V. Sarabianov. — М. : Galart, 2001. — 344 s.
9. Sarabianov D. V. *Stil modern* / Sarabianov D. V. — М. : Iskusstvoj, 1989. — 243 s.
10. Wallis, M. *Secesja*. — Warszawa: Arkady, 1974, S. 200.

■ УДК 75.03.-7.038:7.041.5-055.2

Cheban V. O., postgraduate student, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

vika.cheban.1994@mail.ru

orcid.org/0000-0003-1969-1318

FEATURES OF FEMALE IMAGE IN PORTRAITS OF OUTSTANDING MASTERS OF THE ART NOUVEAU PERIOD

The aim. To explore features of the female image on the examples of Ukrainian, Polish and western masters of an epoch of a modernist style. To pay attention to cases with composite schemes, symbolic techniques and coloristic compositions in paintings which have been used by modernist artists. To describe the main female characters of the Art Nouveau period in which femininity and hidden aesthetic eroticism were used.

Research methodology. The Art Nouveau period was investigated by such Russian historians: A. O. Berseneva, E. A. Borisova, V. S. Goryunov and M. S. Tubli, T. P. Kazhdan, V. V. Kirillov and his son — V. V. Kirillov, V. G. Lisowski, B. M. Kyrikov, S. S. Levoshko, O. B. Ushakova, M. V. Nashokina, O. V. Orel'ska, D. V. Sarab'yanov G. Yu. Sternin who studied modernist style of Western Europe. Yu. Biryulov, G. Mednikova Yu. Iwashko analyzed historical research of the Art Nouveau period in different countries, the contribution of scientists and discovered range of unexplored issues in the article «An experience of the theoretical investigation of modernist architecture and art». Polish Art Nouveau period was studied by V. Juszczak and M. Wallis, K. Vick.

Results. The impetus for changes in the female image on examples of Ukrainian, Polish, western modernists masters was the developments that have occurred in European culture. As the main feature of the portrait there is remain the authenticity of the character characteristics, but on the other hand, there exists an established order for the image, which should be issued. And from this perspective the portrait becomes an image of the character's role more than his own one. Such a contradiction between the role and essence confers to these portraits a psychological aspect. From the conventional stylistic modernist features western masters use wavy lines, floral ornament and rhythm to create the female image. There are the main types of female characters of the modernist era: the image of sophisticated fine lady, the image of a female fighter for women's rights, goddess-like faces and so on. Two types of female images of

European art nouveau period which quickly entered the Ukrainian modernist style were highlighted: elegant, sophisticated type, and from the other side — decorative type, that makes a woman considered as a decoration of everyday life.

Novelty. The analysis of female portraits of Ukrainian, Polish, western modernist masters found out what exactly motivated the masters for changes in the female image in the portraits of that time, determined the influence of symbolism in forming of the female image, explored the functions performed by the female image in Ukraine and the west countries.

Practical value. Information of this article may be useful for publications on cultural studies as well as material for lectures and academic conferences.

Key words: modernist style, woman-symbol, art, female image, culture.

Надійшла до редколегії 11.05.2017 р.